

Jindřich MAREK, *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414*, Národní knihovna České republiky, Praha 2011
260 s., ISBN 978-80-7050-593-9

Pavel SOUKUP, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Filosofia, Praha 2011
436 s., ISBN 978-80-7007-359-9

Od vydání sborníku příspěvků věnovaných stěžejní osobnosti husitské epochy uplynulo sotva pět let¹ a ambiciózní program jeho iniciátorů přinesl první závažné plody. Dvě nepřehlédnutelné monografie o Jakoubkovi ze Stříbra mají mnoho společného a zároveň vykazují i nejednu diferenci. Předně jsou výsledkem cíleného úsilí mladší generace husitologů rozhodnutých podrobně prozkoumat rozsáhlé dílo nejvýznamnějšího Husova spolupracovníka i pokračovatele, edičně je zpřístupnit a přispět k hlubšímu objasnění ideového přínosu husitství, důsledně nahlíženého v širokém evropském rámci. Navazují tak na průkopnické práce Jana Sedláka, F. M. Bartoše, Paula de Vooghta, Amedea Molnára, Anežky Vidmanové i na současné bádání o počátcích utrakvismu, reprezentované především studiemi Jany Nechutové a Heleny Krmíčkové. Pavel Soukup a Jindřich Marek přitom nejsou ve svých snahách zdaleka osamoceni, stačí zmínit, že paralelně se Jakoubkem zabývají též jejich generační vrstevníci Ota Halama a Dušan Coufal.²

Generační pozornost upřená k spoluzakladateli husitství reflektuje jednak obecný posun k náboženským a církevním dějinám i k dějinám mentalit, dále pochopitelný zájem o vůdčí husitský zjev, dlouho setrvávající v Husově stínu, a v neposlední řadě též vědomí nezbytnosti interdisciplinárního přístupu. Ten v Soukupově i v Markově pojetí zahrnuje nejen tradiční obecně historické, filologické, paleografické a kodikologické aspekty, nýbrž nově zohledňuje také teorii komunikace a genologické (žánroslovné) hledisko, mimořádně důležité při výzkumu středověkého kazatelství. Oba badatelé proto využili i poznatky z oblasti literární teorie a textologie, přičemž prokázali orientaci po základní zahraniční i české produkci. Zejména v Soukupově případě vytvářejí tyto podněty ucelené funkční podloží, z něhož výklad o žánru kázání organicky vyrůstá. Leč ani Marek nesklouzl k samoúčelnému předvádění postmoderní (zejména poststrukturalistické) terminologie, kterou se dnes někteří mladší historikové až bezuzdně opájejí.

Jak velký badatelský skok recenzované tituly představují, naznačuje prosté srovnání s příslušnou pasáží téměř padesát let staré práce F. M. Bartoše o husitských

1) Ota HALAMA – Pavel SOUKUP (edd.), *Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení*, Praha 2006.

2) Dušan COUFAL, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*, Praha 2012. Halama v současnosti připravuje k vydání Jakoubkovy české postily.

postilách.³ Právě pevné teoretické a metodologické ukotvení je v porovnání s Bartošem (ale i Sedlákem) nespornou devízou obou knih, zkoumajících středověké kázání jako dílo víceméně literární, přesněji řečeno jako text. Podle mého názoru je tento přístup zcela oprávněný, i když většina kázání se pochopitelně realizovala v mluvené formě, nemyslitelné bez nonverbální složky komunikace. Na úplnou rekonstrukci těchto vždy jedinečných performativních aktů musí badatel z pochopitelných důvodů rezignovat, aniž by nutně ztrácel pevnou půdu pod nohama. Množství zachovaných kázání, kazatelských příprav, zápisů mluveného slova z pera posluchačů (*reportatio*) a zejména postilových sbírek má povýtce literární povahu a poskytuje bohatý materiál ke studiu geneze, šíření i působení (transmise) jednotlivých textů. Obezřetný analytický postup tak umožňuje postihnout kompozici kázání, jeho recepci (čtenáři a někdy též posluchači) i další život v rámci textové tradice. Badatel přitom nikdy nesmí pouštět ze zřetele interakci mezi kazatelem a publikem (kazatel často vycházel vstříc očekávání svých posluchačů, které se snažil vychovávat i přesvědčovat; formativní a persuasivní funkce však v obou pracích kupodivu zůstávají spíše na okraji pozornosti) i proměnu významů na této komunikační ose.

Od Bartošových časů se změnil nejen pohled na středověká kázání. Známé *Repertorium* J. B. Schneyera usnadnilo orientaci v mase dochovaného materiálu a dalo podnět k srovnávacímu i textologickému studiu. Soukup i Marek této skutečnosti využili, takže Jakoubkovo kazatelské dílo vnímají ve skutečně evropských souřadnicích. Oba v zásadě přitakávají Zdeňku Uhlířovi, který formuloval tezi o návratu českého reformního hnutí, z něhož vyrůstá husitství, k žánru homilie, vykládající příslušnou evangelijní či epištolní perikopu větu po větě. Naproti tomu tematický sermon, ovládající kazatelskou scénu od 12. století, se klíčových slov držel velmi volně. Obrat (nejen českých) reformistů k homilii byl zcela logický, neboť kladli důraz na Bibli jako zprostředkovatele božího slova, jež hodlali posluchačům zvěstovat v čisté podobě, zbavené nánosů světské učenosti, zábavných epizod i teatrálnosti. Proto v jejich kázáních určených laickému publiku (*ad populum*) dominuje žánr exegetické homilie, kterou respektoval též Jakoubek ze Stříbra v postile, pocházející z let 1413–1414 a nyní detailně analyzované Jindřichem Markem. Pavel Soukup však upozorňuje, že není možné z převažujícího trendu vyvozovat upřílišněné generalizace, neboť i „sebereformnější autoři“ volili při speciálních příležitostech, k nimž patřila kázání *ad clerum*, pronášená kupříkladu na synodách či na univerzitních shromážděních, tematický sermon scholastického stříhu. Do jisté míry to dokládá analýza Jakoubkových čtrnácti raných univerzitních kázání, datovaných do let 1405–1406 (s možným přesahem na obě strany). V dobové kazatelské produkci však nachází i množství hybridních útvarů, oscilujících mezi tematickým sermonem a exegetickou homilií. Tím jen potvrzuje dávnou genologickou pravdu, že se čistý žánr v literární praxi vyskytuje toliko zřídka.

Jak již jsem uvedl, usilují Marek i Soukup určit Jakoubkovo místo v proudu evropského i domácího reformního kazatelství (Marek náznakově sleduje vývoj až

3) F. M. BARTOŠ, *Dvě studie o husitských postilách*, Praha 1955 (= Rozpravy ČSAV 65, ŘSV, sešit 4), s. 3–5.

k Martinu Lupáčovi, Rokycanovi a Václavovi z Dráchova, Soukup pak na práh dvacátých let 15. věku, kdy kulminoval střet mezi táborskými radikály a umírněnými husitskými mistry), pokoušejí se ale i o vnitřní charakteristiku svého hrdiny s cílem postihnout jeho kazatelskou osobnost. Marek sice eviduje a analyzuje známá svědectví (Jan Hus, Petr Chelčický, Vavřinec z Březové, Jan Bradáček, Želivského přívrženec kněz Vilém), zřetelný soud ale nevyslovil a raději opakoval Kaminského mínění, že se Jakoubek stal lidovým kazatelem a vůdcem české reformace v letech 1415–1416, kdy začal i česky psát. Současné klade větší akcent na Jakoubkovu biografii, již v souladu s principy empiricko-kritické historiografie buduje na pečlivě prověřených datech (mimo jiné řeší, ovšem bez jasného závěru, zda byl Husův následovník v březnu 1422 skutečně vypovězen z Prahy), týkajících se i nejvýznamnějšího místa kazatelova působení. Proto podává v kostce dějiny Betlémské kaple od jejího založení do Jakoubkovy smrti (podle Marka je Jakoubek průkazně doložen jako kazatel v Betlémě až roku 1420, zatímco Soukup jej sem bez rozpaků – a zřejmě právem – umisťuje o několik let dříve) a připojuje k nim kratičký exkurs o zdejší knihovně.

Ačkoliv Soukup vychází namnoze ze stejných pramenů, prezentuje se hlubším ponorem než Marek. Pamětníci sice naznačují, že Jakoubek působil tiše a skromně, v případě potřeby však dokázal projevit svůj temperament i zaujmout nekompromisní postoj v zásadních otázkách, ať již proti koncilu a papežovi, nebo vůči nejradikálnějším husitským směrům. Rozhodně nebyl oportunist, který se podle potřeby přizpůsobuje situaci. Všechny podstatné principy, jež prosazoval a hájil v prvním období husitské revoluce (pojetí církve, podmínky přípustnosti války, chápání evangelia jako nejvyšší normy i kritéria křesťanského života, odpor k učenosti pěstované pro zisk a osobní slávu a pochopitelně přijímání sub utraque specie jako Kristův příkaz), nachází Soukup v Jakoubkových předrevolučních textech z let 1413–1419, přičemž v řadě aspektů (kritika zkaženého duchovenstva a jeho hamižnosti, nadřazenost božího zákona nad církevním a světským právem) zjišťuje zjevnou myšlenkovou kontinuitu s jeho ranými díly sepsanými kolem roku 1405. Vzdor svému přesvědčení o prioritě evangelia i výhradám k lidské tradici nebyl mistr Jakoubek fundamentalista, který automaticky zavrhuje vše, co není obsaženo v Písmu. Naopak, programově se dovolával pozdějších křesťanských autorit (patristika, papežské dekretály aj.), pokud byly – dle jeho názoru – v souladu s božím zákonem. Jako vnitřně poctivý a uvážlivý vzdělanec, uvědomující si složitost problémů, neváhal kritizovat jak institucionální církev, tak táborské radikály, využívaje ve svých kázáních, traktátech a polemikách tradiční literární a exegetickou metodu, kterou si osvojil už v mládí a jež prozrazuje jeho ukotvení ve světě pozdně středověké učenosti. Myslím, že tato charakteristika vystihuje Jakoubka střízlivě, věcně i adekvátně. Spolu s Jindřichem Markem Soukup zároveň zbavuje Husova následovníka nálepky suchého vědátor, nezáživného kazatele a veskrze amúzického člověka, jak bývá tradován od časů Zdeňka Nejedlého, jenž absolutizoval Husův žertovný výrok o absenci mistrova hudebního nadání a tímto prizmatem pak posuzoval Jakoubkovy texty.

Při vyhledávání shod a rozdílů obou jakoubkovských monografií nesmím opomenout, že v zásadě vycházejí z úspěšně obhájených disertací. Ráz graduační práce více prozrazuje Markova kniha, jejíž první polovinu vyplňují kapitoly věnované

středověkému kazatelství a osobnosti Jakoubka ze Stříbra, druhou pak vlastní téma zadání, konkrétně rozbor (až na dílčí jednotliviny) dosud nevydané Jakoubkovy latinské postily z let 1413–1414. Toto dílo, pokládané za důležitý pramen k počátkům utrakvismu, se zachovalo ve třech rukopisech, označených Markem siglami *A*, *B*, *R* (NK ČR X G 11, KNM XII F 25, KNM XIV E 4), jejichž detailní, v zásadě kodikologická analýza potvrdila, že postila je opravdu prací Jakoubkovou, byť text kázání není k dispozici ani v původní podobě, ani jako reportatio. Zatímco rukopisy *A* a *B* představují první redakci zliterárněných přepisů kazatelových příprav, text *R* vykazuje ještě vyšší stupeň literarizace. Je tedy zřejmé, že tato kazatelská sbírka, složená z exegetických homilií (výklady evangelií v ní převažují nad výklady epištolních perikop), plnila především funkci příručky, resp. pomůcky pro pastorační činnost.

Po obsahové stránce nezapře postila Jakoubkovo razantní reformní přesvědčení, v zárodečné podobě v ní lze nalézt i hlavní body husitského programu, což, dodávám, dobře koresponduje se Šmahelovými poznatky o Husových názorech v tomto období. Husův spolupracovník kritizuje v kazatelské sbírce zkaženou církev, svatokupectví, mnišské řády, poutě na falešná místa, chrámovou nádheru (aniž vyzývá k obrazoborectví), lichvu, úrok, bohatce, slepou poslušnost vůči duchovním a světským autoritám i lidské tradice neslučující se s božím zákonem. Pro studium počátků husitského kalicha je klíčové zjištění, že postila akcentuje každodenní přijímání eucharistie jako lék na zkaženou církev, požaduje jednotu přijímajících a úctu k tělu Kristovu klade do kontrastu k úctě prokazované obrazům a relikviím, nicméně neobsahuje žádný skutečně utrakvistický text. Tím padá názor F. M. Bartoše, který sbírku prohlásil za první utrakvistické dílo. Přesto v analyzovaných rukopisech utrakvismus nechybí. Pasáže zapsané v manuskriptu *R* však Marek označuje za pozdější interpolace, datovatelné nejspíš do první poloviny roku 1415. Jedinou výjimku tvoří podle něho Jakoubkův traktát *Articulus pro communione sub utraque specie*, zapsaný v rukopisu *A*.⁴ Marek se v souladu s kodikologickým rozbohem (i ve shodě s míněním Heleny Krmíčkové) kloní k jeho pravděpodobné dataci do srpna 1414. Ani toto dílo však neobsahuje důkaz, že by reformní kněží začali podávat laikům svátost oltářní pod obojí způsobou dříve než v podzimních měsících roku 1414.

Detailní kodikologickou analýzou, pracnou a s využitím Schneyerova kompendia provedenou konkordancí jednotlivých kázání i sledováním intertextových vazeb zkoumané postily k dalším dílům vybudoval Marek více než solidní předpoklady k edičnímu zpřístupnění Jakoubkovy práce, o jejímž významu pro genezi husitského programu není a nebude sporu.

V porovnání s Markovou publikací má Soukupova kniha poněkud odlišné zaměření i ambice. Rovněž v jejím případě tvoří jádro graduační práce rozbor Jakoubkových čtrnácti raných univerzitních kázání, zapsaných v kodexu IV G 6 pražské Národní knihovny a považovaných dosud badateli za veskrze průměrné a nedůležité texty. Přesto po nich Soukup sáhl u vědomí, že právě zdánlivá průměrnost může být jejich výhodou a současně klíčem k postizení širších dobových kulturních

4) Vyjala ho Helena KRMÍČKOVÁ, *Articulus pro communione sub utraque specie Jakoubka ze Stříbra*, Studie o rukopisech 39, 2009, s. 73–87.

souvislostí i k pochopení Jakoubkova místa v pozdně středověkém kazatelství. S tímto vymezením se ale nespokojil a ústřední téma umně propojil se svými dalšími výzkumy, jejichž poznatky publikoval už dříve v dílčích studiích. Výsledkem není, jak tomu často bývá, roztržitá mozaika, nýbrž až překvapivě ucelená koncepční práce, postihující prostřednictvím kazatelských textů složitý vývoj české reformy od jejich kořenů v poslední třetině 14. století až k první fázi husitské revoluce. Zrod své práce z několika původně samostatných částí Soukup nijak netají a podtrhuje jej členěním knihy do tří relativně uzavřených, nicméně souvisejících celků.

V prvním oddílu řeší problém kořenů českého reformního hnutí, které v 15. století vyústilo v husitismus. Podobně jako Pavel Spunar zaujímá skeptický postoj k užívání pojmu *devotio moderna* pro směry a jevy prosazující v českém prostředí individualizaci zbožnosti, konstatuje jejich rozdílnost ve srovnání s proslulým nizozemským hnutím a upozorňuje, že tolik diskutovaní roudničtí augustiniáni vždy setrvali na půdě ortodoxie a jejich snahy nezískaly (a ani nemohly získat) širší odezvu. Nosnou alternativou pro společenský rozmach reformy se z objektivních důvodů nemohlo stát ani valdenství, jehož vliv na formování husitství dřívější bádání zřejmě přeceno. Příslušníci pronásledované hereze byli zákonitě opatrní vůči okolí, uzavírali se do sebe a nalézali ohlas především mezi etnickými Němci. Soukup tak nepřekvapivě spatřuje hlavní linii vedoucí ke zrodu husitství v kazatelském reformním hnutí, reprezentovaném jmény Konrada Waldhausera a zejména Milíče z Kroměříže i Matěje z Janova, na jejichž podněty (a ovšem také na dílo Wyclifovo) navázal kruh pražských univerzitních mistrů v čele s Husem, Jakoubkem i dalšími osobnostmi. V žádném případě nejde o oprášení omšelého badatelského konstruktů, nýbrž o seriózně zdůvodněný názor. Fakt, že si sami tvůrci husitského programu tuto kontinuitu uvědomovali, je sice důležitý, podstatnější je však jiná okolnost. Teprve propojení reformního konceptu vytvořeného na pražském vysokém učení s kazatelskou činností, cíleně zaměřenou k širokým vrstvám (především městského) obyvatelstva, umožnilo, aby se projekt nápravy církve a společnosti prosadil ve veřejném prostoru (o který reformní kazatelé sváděli již od Waldhauserových dob zápas s žebavými řády) a nalezl patřičný ohlas. Autor v této souvislosti správně upozorňuje, že reformátoři ani v nejmenším nepomýšleli na revoluční vystoupení, jejich cílem bylo (a hlasy husitského duchovenstva tento názor stvrzují) provést důslednou evangelizaci obyvatelstva prostřednictvím kázání a dosáhnout žádoucí proměny nenásilnou, duchovní cestou. Již v předrevolučním období tak vznikala vůdcovský model kněze – kazatele, přinášejícího laikům závaznou interpretaci božího slova. Husitská reforma si zkrátka zvolila jako hlavní médium kázání, a nikoliv pragmatické písemnictví, podporující individuální zbožnost. V těchto postřezích se Soukup s Markem plně shodují.

Druhá a nejrozsáhlejší část Soukupovy monografie nese sice titul *Nejstarší kázání Jakoubka ze Stříbra*, ve skutečnosti však nabízí mnohem více než jejich rozbor. Autora, jak sám přiznává, obsah Jakoubkových univerzitních kázání zdaleka nezaujal natolik jako výstavba jejich textu. Uvedený problém jej strhl do té míry, že se rozhodl podat zasvěcený vhled do kazatelovy dílny i prezentovat podrobnou anatomii kázání jako literárního žánru se zřetelem k čtenářské a posluchačské

receptci i k následné transmisi. Krok za krokem poté ukazuje, jak příprava kázání byla namnoze rutinní záležitostí, neboť kazatelé od časů vrcholného středověku zhusta využívali rozličných příruček a pomůcek (konkordance, sbírky distinkcí, rozlišující různé přenesené významy biblických pojmů, rozmanité práce encyklopedického charakteru, abecední indexy i již zmíněné kazatelské sbírky), často pocházející z prostředí žebavých řádů. Všechny tyto postupy, usoustavněné ve 13. století na pařížské Sorbonně, samozřejmě ovládali též čeští reformní kazatelé z okruhu pražské univerzity, včetně Jakoubka a Husa. V souvislosti s ním Soukup mimo jiné zjistil, že pod označením Vilém Pařížský se jako inspirační zdroj jeho postil neskrývá Guillaume d'Auvergne, jak se domnívali Anežka Vidmanová a Jiří Kejř, ale Guillaume Peyrault (Peraldus). Připočteme-li k zmíněným a často zamlčovaným přejímkám množství citátů, zejména z Bible i dalších autoritativních spisů, a ustálenou strukturu textu, ilustrovanou Soukupem na příkladu konstrukce univerzitního kázání, vzniká problém, do jaké míry lze chápat středověká kázání jako původní práce a zda jsou vůbec oprávněné pojmy *autorství* a *autor*. Není to ovšem otázka zcela náležitá, neboť na ni odpovídá prostý fakt, že středověké texty významných kazatelů opisoval a rozšiřoval nejednou s uvedením jejich jména.

V Jakoubkově případě Soukup dokládá, jak autorská osobnost zanechala zřetelné stopy už v jeho raných univerzitních kázáních, byť v nich (což názorně dokumentují přílohy) nalézáme rozsáhlé převzaté partie. Adresátem nejstarších Jakoubkových kázání, prozrazujících již zralého a poučeného autora, nebyl jedinec, ale křesťanstvo jako celek. Patrný je v nich opakující se důraz na službu Kristu, jeho následování v životě i mravech a kritika soudobé církve. Jakkoliv byly tyto momenty příznačné i pro pozdějšího Jakoubka a husitství obecně, v zásadě se nijak nevymykaly z tenoru souvěkého kritického reformního kazatelství, nepřekračujícího hranice ortodoxie. Soukup se proto logicky ptá, kde tkvěl předěl mezi katolickým pravověřím a husitskou herezí. Vysvětlení nachází ve dvou podstatných skutečnostech. Husitství zapojilo do reformních snah v masivní míře laický živel a sdílelo pevné přesvědčení, že kazatelská misie je důležitější než autorita církevní vrchnosti (Coufal hovoří o nerespektování magisteriátu institucionální církve).

Toto zjištění posloužilo Soukupovi jako můstek pro přechod k třetímu oddílu, v němž prostřednictvím tří sond (ve skutečnosti zásadních studií) zkoumá roli univerzitní exegeze v husitství. Hlavní úloha zde připadá Jakoubkovým textům a jejich vymezování se vůči institucionální církvi na jedné straně a vůči táborskému radikalismu na straně druhé. Soukup tu probírá problémy, kterými se zabýval už dříve (motiv *militia Christi* u Jakoubka a jeho současníků, výklad duchovní zbroje i polemiku mezi pražskými husitskými mistry a chiliasmem) a jejichž společným jmenovatelem byl názorový svár o užití (resp. o míru) tělesného násilí v boji za prosazení husitského pojetí božího zákona. Jakoubkovo stanovisko, autorem podrobně osvětlené, již známe. Na stránkách prostorově omezené recenze není možné ani ve stručnosti uvést veškeré bohatství Soukupových postřehů, podnětů a poznatků. Zastavím se proto alespoň u jedné záležitosti, kterou v třetí části knihy považují za poněkud problematickou. Na rozdíl od autora se nedomnívám, že by laické publikum husitských kazatelů plně chápalo symbolický (duchovní, tropologický)

význam pronášených sdělení. Odlišnosti v míře imaginace, empatie i inteligence jsou (i v dnešní době masmédií) mezi lidmi natolik zásadní, že vylučují jakoukoliv generalizaci.

Bez ohledu na tuto drobnou výhradu považuji Soukupovu monografii za vynikající příspěvek nejen k poznání osobnosti a díla Jakoubka ze Stříbra, ale i za stěžejní dílo k dějinám pozdně středověkého kazatelství a ke genezi husitského reformního programu. Spolu s prací Jindřicha Marka i dalších mladých historiků zároveň přesvědčivě dokládá, že se česká husitologie rozhodně nemusí o svou budoucnost obávat.

PETR ČORNEJ